

Cilt: 5, Sayı: 10, Temmuz 2017 / Volume: 5, Issue: 10, July 2017

İNGİLİZ İŞGALİNDEN SONRA MISIR'DA MALİ BUHRAN

Financial Crisis in Egypt After English Occupation

Sevda Özkaya*

ÖZ

XIX. yüzyılda güçlü bir şekilde hissedilen siyasi, iktisadi ve sosyal yenileşme hareketi XX. Yüzyılda önemli bir noktaya gelmiştir. Değişen yönetim anlayışları bunun en açık göstergesidir. Bu dönem daha çok siyasi gelişmelerle hatırımızda yer etmiştir. Ancak iktisadın devlet ve toplum hayatında ve dolayısıyla tarihte değişmeyen, inkâr edilemez etkisi çok güçlü bir biçimde kendisini göstermiştir.

Tanzimat ve devamında Meşrutiyet dönemlerinde Avrupa'nın güçlü devletlerinin ve Osmanlı Devleti'nin politikalarını yönlendiren en güçlü faktör iktisadi gelişmeler olmuştur. Bunlar arasında iktisadi-mali buhranlar da sıkça söz konusudur. Bir Osmanlı eyaleti olmasının yanı sıra, Kavalalı Hanedanı'nın bağımsızlık faaliyetleri neticesinde istikraz akdi yetkisi elde etmiş olan Mısır idaresinin de mali iflası XIX. Ve XX. Yüzyıllarda meydana gelmiştir. Her iki dönemin buhranlarının sebepleri farklı olmakla birlikte İngiltere'nin etkisi aynıdır. XIX. Yüzyılda modernleşme ve bağımsızlaşma çalışmaları için yapılan masraflar iflası ve işgali getirmiş, XX. Yüzyılda ise İngiltere'nin sömürge siyaseti neticesinde tekrar iktisadi buhran yaşanmıştır.

İktisadın devlet idaresindeki önemine Mısır'da yaşanan buhran, etkileri ve sebepleri iyi bir örnek teşkil etmektedir. Çalışmamızda İngiliz işgalinin ardından yaşanan iktisadi gelişmeler ve buhran, sebep ve sonuçları ile değerlendirmeye tabi tutulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Mısır, İngiltere, İktisat, Mali Buhran,

* Yrd. Doç. Dr. Kastamonu Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, sozkaya@kastamonu.edu.tr

ABSTRACT

Strong political, economic and social reformations in XIX. Century, came to an important point in XX. Century. Changed management perspectives were the clearest signs of that. That period is mostly remembered with political events; but impact and effect of economy in state and community life was undeniable and constant.

Economy was the strongest factor which directed the politics of strong states of Europe and Ottoman State during “Tanzimat”(Reforms) and then “Meşrutiyet”(Constitutionalism) Periods. Economic crises often occurred. Egypt was an Ottoman province; on the other hand as a result of activities of Kavalali dynasty that aimed to be independent, Egypt had the loan authorization and it went to economic failure in XIX. and XX. Centuries. These two periods had different failure causes but the English effect was constant.

Expenses that made for Modernity and Independency in XIX. Century, brought the failure and the occupation. In XX. Century, There was again economic crisis as a result of England's colonisation politics. The crisis that occurred in Egypt with its causes and its effects is a good example for the importance of economy in state management. In this study, the economic events and the crisis after the English occupation, were evaluated with their causes and results.

Keywords: Egypt, England, Economy, Economic Crisis.

İNGİLİZ İŞGALİNDEN SONRA MISIR'DA MALİ BUHRAN

Ülkelerin kaderini belirleyen unsurun coğrafya olduğu göz önünde bulundurulduğunda Mısır'ın tarih boyunca bir cazibe merkezi olmasının sebebi daha rahat açıklanabilir. Coğrafya, milletlerin üretim-tüketim alışkanlıklarını belirleyen en önemli faktördür. Coğrafyanın sağladığı imkânlar ölçüsünde toplumların iktisadi refah düzeyi düşük yahut yüksek olmaktadır. Bu durum sanayinin gelişmesinden sonra da değişmemiştir. Zira sanayiye besleyecek ya da sanayinin gelişmesini sağlayacak imkânlar yine coğrafya ile sınırlıdır. Bu sebeple bazı bölgeler, sahip oldukları coğrafi zenginlikler, stratejik konum nedeniyle tarih boyunca önemini korumuştur (Öztürk, 2010: 137-183). Böyle bölgelerde büyük ve güçlü devletlerin kurulması söz konusu olduğu gibi zayıflık dönemlerinde ise zengin coğrafyalar başka güçlü devletlerin rekabet sahası haline gelmiştir. Mısır da böyle bir bölgedir. Nil Nehri'nin hayat verdiği bereketli toprakları sayesinde bir medeniyet merkezi olmuştur.

Yine milletlerin ve devletlerin iktisadi, sosyal, siyasi, kültürel hayatlarında toprak, stratejik önemini hiç bir zaman kaybetmeyecek bir unsurdur. Çünkü insanın karnını doyurma güdüsü yaradılıştan gelmektedir. Bu sebeple devlet yöneticilerinin başlıca amaçlarından birisi ülkesini iktisaden iyi durumda tutmak, halkın refah düzeyini yükseltmektir. Türk devlet geleneğinde hazinenin dolu tutulması olarak ifade edilen bu prensip, geçmişten bugüne geçerliğini yitirmeyen bir özellik

İngiliz İşgalinden Sonra Mısır'da Mali Buhran / Sevda Özkaya

göstermektedir. Özetle iktisat fert, devlet ve millet hayatının en temel dinamiklerinden birisidir. Bu hali ile tarihe yön verdiğini söylemek gerekir.

Zengin topraklara sahip olan Mısır, pek çok kez güçlü devletlerin saldırılarına maruz kalmıştır. Bölgede uzun zaman Türk hâkimiyeti söz konusu olmuştur. Doğu Akdeniz'de en önemli kontrol noktası olan bölge, XIX. Yüzyılda Süveyş Kanalı'nın açılması ile ticari üs olarak da değerini artırmıştır. Osmanlı Devleti'nin en güçlü ve parlak bir döneminde, Yavuz Sultan Selim'in fethiyle Osmanlı idaresine geçen Mısır, eyâlet-i mümtâzelerimizden birisidir. Uzun bir zaman bölgede dikkat çekici iktisadi sıkıntılar söz konusu olmamıştır. Osmanlı Devleti'nin güç kaybetmeye başladığı zaman içerisinde Mısır, bir mesele olarak sadece Osmanlı Devleti'nin değil Avrupa'nın büyük devletlerinin de gündemine oturmuştur. Bilhassa XIX. Yüzyıl bilindiği üzere Osmanlı Devleti için uzun ve karmaşık bir dönemdir. Batılı tarzda yenileşme çalışmalarının hız kazandığı bu yüzyılda Mısır'da Kavalalı Hanedanı'nın iktisadi gücüne güç katarak modernleşmesini pek çok alanda Osmanlı Devleti'nin merkezinden daha önce gerçekleştirdiği bilinmektedir.

Mehmet Ali Paşa'nın yetkilerini ve idare ettiği bölgeyi genişletmek yönündeki çalışmaları İngiliz müdahalesi ile sonlandırılırken tekrar İsmail Paşa döneminde bağımsızlık faaliyetlerine dönüşmüştür. Modern Mısır'ın temellerini atan iki yönetici döneminde de çok ciddi iktisadi gelişmeler ve değişimler yaşanmıştır. Osmanlı Devleti'nin iktisaden giderek zayıfladığı, kaynaklarının ve pazarının yabancı kontrolüne girdiği bu dönemlerde Mısır'da da pek çok gelişme yaşanmakla birlikte iflas ve işgal gerçekleşmiştir.

Konumuz olan XX. Yüzyılın başında Mısır'ın iktisadi vaziyetini anlayabilmek ve karşılaştırabilmek adına öncesinde durumun nasıl olduğunu kısaca ortaya koymak faydalı olacaktır. XIX. Yüzyılda Mısır'da yöneticilerin gerçekleştirdikleri iktisadi kalkınma hareketi, bu yüzyılın kendine yetme ekonomisinden modern kompleks ekonomiye geçiş çalışmaları olarak anlaşılabilir. Bilhassa Mehmet Ali Paşa'nın tam manasıyla bunu gerçekleştirdiğini söylemek zor olsa da ihracat yönlü bir ekonomi politikasının yolunu açmıştır. Tabii ki bu sanayileşme ile mümkün ancak toprağın öneminin farkında olan Paşa'nın göze çarpan ilk icraatı toprak mülkiyeti reformudur (Cuno, 1930: 33). Bunun dışında sulama çalışmalarına, kanal yapımına önem verilmiş, tarım alanları böylece artırılmıştır. Pamuğun ekimi yaygınlaştırılmış ve Avrupa piyasalarında yer edinmiştir. Bu dönemde Mısır fabrikalarında kağıt, cam, deri ve ipek işlenmiştir. Anlaşılacağı üzere bu dönemde önemli boyutta bir sanayileşme atılımı gerçekleşmiştir (Pamuk, 2005: 199-201). Bu gelişmeleri sona erdiren süreç Osmanlı Devleti'nin iktisaden İngiltere'nin açık bir biçimde kontrolüne girdiği süreçle aynıdır. Zira İngiltere ile imzalanan ticaret sözleşmesi sayesinde serbest kalan yabancı tüccarlar Mısır'daki sanayileşmeyi, ticareti Avrupa'nın tesirine maruz bırakmış ve çöküş başlamıştır (Açba, 2004: 32-41). Ancak bölgede yaşanan iktisadi gelişme son bulmamıştır. İsmail Paşa dönemine kadar ve yine İsmail Paşa döneminde de demiryolu yapımı, telgraf hatlarının inşası, ihraç mallarının değerinin artması, kanal yapımı gibi modernleşme çalışmaları devam etmiştir. Mısır ile

İngiliz İşgalinden Sonra Mısır'da Mali Buhran / Sevda Özkaya

dünyanın güçlü devletleri arasındaki bağların, iletişimin güçlenmesi Süveyş Kanalı'nın inşasıyla mümkün olabilmiştir. Kanal'dan geçen gemilerin mensup olduğu devletler arasında İngiltere, Portekiz, İtalya, Rusya bulunmaktaydı. Bu durum hem kültürler arası etkileşimi kolaylaştırmış hem de Mısır'ın Kanal'dan elde ettiği gelirler nedeniyle yeni bir rekabet unsuru olarak ortaya çıkmasına yol açmıştır (Özkaya, 2015: 49-60). Burada ele alacağımız mali buhran meselesi de aslında Süveyş Kanalı'nın inşasından sonra ilk olarak yaşanmıştır. Kanal ve benzeri çalışmaların yapılması için edinilen borçların ödenememesi doğrudan İsmail Paşa'nın yanlış politikalarına sıkça bağlansa da alacaklı devletlerin menfaatleri ve politikaları göz önünde bulundurulmalıdır. Bir bakıma Mısır'ı iflase sürükleyen sebep sadece Hidiv İsmail Paşa'nın politikaları değildir. İflasın İngiliz işgalini kolaylaştırdığı hatırdadır bulundurulmalıdır.

Alacaklı devletlerin Mısır'da Duyûn-u Umûmiye idaresi vasıtasıyla alacaklarını temin etmeleriyle Mısır'da mali kontrol tamamen yabancı devletlerin denetimine geçmiştir. Elbette bunlar arasında en güçlüsü Hindistan'a giden yolu korumak gayesini güden İngiltere'dir. 1882'de bölgede asayiş ve huzuru temin etmek amacıyla işgali gerçekleştiren İngiltere'nin iddiaları arasında Mısır'ı iktisaden refaha kavuşturmak, borçların ödenmesini temin etmek, halkı ağır vergi yükünden kurtarmak gelmekteydi. İngiliz askerinin bölgeyi bu amaçları gerçekleştirmeden terk etmeyeceği dışında işgalin süresi konusunda bir açıklama yapmayan İngiliz Hükümeti uzun zaman bölgede kalmıştır. Bu süre içerisinde siyasi ve iktisadi kontrolü tamamen ele geçirmiştir.

Mısır'da XIX. Yüzyılda meydana gelen mali iflasın sebebini modern ekonomiye sahip, Batılı bir Mısır toplumu ve devleti yaratma gayreti meydana getirmektedir. Bu gayretler Mehmet Ali Paşa ile başlamış ve İsmail Paşa döneminde zirve noktasına ulaşmıştır. Zaten iflas da İsmail Paşa döneminde yaşanmıştır. Tarihin illiyet prensibine uygun olarak XIX. Yüzyılın hadiselerinin XX. Yüzyılı şekillendirdiğinden hareketle XX. Yüzyılda yaşanan mali buhranın sebepleri ve etkilerini bir önceki dönemle karşılaştırmak meseleyi doğru anlamayı sağlamaktadır. XIX. Yüzyılda modern bir Mısır yaratma girişimi mali iflas ve işgalle sonuçlanırken İngiliz müdahalesi döneminde tekrar yaşanan buhranın sebepleri oldukça farklıdır.

Çalışmamız Mısır'ı refaha kavuşturma iddiasında bulunan İngiltere'nin işgalinin üzerinden uzun bir zaman geçmesine rağmen tekrar meydana gelen mali buhranın değerlendirilmesi amacını taşımaktadır.

İngiliz İşgalinden Sonra Mısır'da Mali Buhranın Sebepleri ve Sonuçları:

İngiltere'nin Mısır'ı işgal etmesine giden süreçte en önemli etkenlerden birisi mali iflastır. Bilindiği üzere İsmail Paşa'nın modernleşme çalışmaları büyük masraflar gerektirmiş ve bu masrafların büyük bir kısmı edinilen dış borçlardan karşılanmıştır. İşgal öncesinde yaşanan mali iflasın sebeplerini ve boyutunu anlamak işgal sonrasında meydana gelen mali buhranı anlamak ve iki dönemi karşılaştırmak bakımından önem taşımaktadır.

İngiliz İşgalinden Sonra Mısır'da Mali Buhran / Sevda Özkaya

Mısır maliyesinde XIX. Yüzyılın en büyük borçlanması Süveyş Kanalı için yapılmıştır. İngiltere, Mısır maliyesinin düştüğü zor durumdan istifade ederek İsmail Paşa'nın Süveyş Kanalı hisselerini satın almıştır. Böylece bölgede iktisadi kontrolü ve geliri güçlü bir biçimde elde ederek XIX. yüzyılın sömürgecilik siyasetinin en belirgin örneklerinden birisini göstermiştir. Bölgeyi öncelikle iktisadi bakımdan sömürgeleştirmek ve daha sonra siyasi hâkimiyet kurmak demek olan bu politika, Mısır'da başarı ile uygulanmıştır.

Sözünü sıkça ettiğimiz büyük masrafların tutarının bu dönemde 158.200.000 Sterlin olduğu bilinmektedir. Bu meblağın bayındırlığı ilgilendiren (demiryolları, kanallar limanlar dâhil olmak üzere) kısmı için yapılan harcama 31.103.000 Sterlindir. Süveyş Kanalı'nın inşası için yapılan masraf 9.412.000 Sterlin'dir. Mısır maliyesinin düzenli geliri 94.300.000 Sterlin'dir (Issawi, 1966: 430-439). Bağımsız bir yönetim kurmak için modern ve güçlü bir yapıya kavuşmak yolunda yapılan çalışmaların Mısır maliyesini büyük bir dengesizliğe sürüklediği bu dönemin neticesi iflas olmuştur. Rakamlar göz önünde bulundurulduğunda XIX. Yüzyılda yaşanan mali iflasın sebepleri açık olmakla birlikte İngiltere'nin bu durumdan kârlı çıkmış olduğu unutulmamalıdır. İngiltere'nin Mısır'a yönelik sömürgeleştirme siyasetinin ilk aşaması olan iktisadi kontrol, Mısır'da mali iflas sayesinde mümkün olmuştur.

Nihayet 1882'de işgal gerçekleştiğinde İngiltere'nin vaatleri arasında Mısır'ı ekonomik refaha kavuşturmak, borçların ödenmesini sağlamak, gelir düzeyini artırmak yer almaktaydı. İşgalden bir süre sonra görünürde, bölgede bazı alanlarda iyileşmeler söz konusu olmuş, gelir artırılmıştır. Mısır'ın işgalinin bölge ve halkı için çok olumlu neticeler doğurduğu İngiliz görevlilerce pek çok kez rapor edilmiştir. Böylece işgalin haklılığı, faydası ispat edilerek kalıcılığı sağlanmaya çalışılmıştır. Bu dönemde Mısır'a yönelik İngiliz politikası, Urabi Paşa'nın sebep olduğu zulme, güvensizliğe son vermek ve Mısır'ın refahını sağlamak olarak ifade edilmiştir. Bunun için adliyede, eğitimde, asayişte düzenlemeler yaptıklarını her fırsatta dile getirmişlerdir. Bölgede kaldıkları müddetçe ilerlemenin devam edeceği ifade edilmiştir. 1892 senesinde İngiliz Hariciyesi'ne gönderilen bir raporda, İngiliz görevlilerce düzenlenen müskirat kanunnamesi sayesinde müskirat satışı hakkının sınırlandırılarak istismaların önüne geçildiği ve böylece 1891 yılında buradan sağlanan gelirin on buçuk milyon ve masrafın ise dokuz buçuk milyon olduğu, edinilen bir milyon lira fazlanın Mısır ekonomisindeki iyileşmeyi gösterdiği anlatılmıştır. İthalat ve ihracatta iyileşme sağlandığı, ekilebilir arazi miktarının da artırıldığı vurgulandıktan sonra bu ilerlemenin ancak İngiliz askerinin bölgede kalması halinde devam edeceği de eklenmiştir (BOA. HR. TO. 65-88. 25 1892).

Mısır maliyesinin tamamen Avrupalı devletlerin kontrolüne geçme sürecini başlatan gelişme Fransız, İngiliz ve İtalyan olmak üzere üç komiserden oluşan "Duyun-ı Umûmiye Sandığı"nın teşkilidir (2 Mayıs 1876). Bu komisyon 1854 ve 1871 senelerine ait borçların faizlerinin ödenmesi için Mısır vergisinin tamamen alacaklı devletlere ödenmesini kararlaştırmıştır (BOA. İ. MTZ. 05, 21-940, 10 Ş. 1294). İngiltere'nin işgali, Mısır halkının refahını sağlamak bir yana dursun işgalden hemen sonra Duyûn-u Umûmiye'nin kontrolünü tamamen ele geçirmesi, kendi

İngiliz İşgalinden Sonra Mısır'da Mali Buhran / Sevda Özkaya

menfaatine olacak biçimde ödemelerin yapılmasını kararlaştırması, işgali gerçekleştiren İngiliz askerinin masraflarını, işgal masraflarını da Mısır maliyesinden edinmeye karar vermesiyle başlamıştır. Mısır Hükümeti adına icrası mukarrer olan istikrâzın 4 milyon İngiliz lirasından ibaret olduğu ancak bunun üç milyonunun işgale sebep olan karmaşadan dolayı tazminat olarak ve bir milyonunun işgali gerçekleştiren İngiliz askerinin masrafına ve Mısır hükümetinin geri kalan masraflarına tahsis edileceği beyan edilmiştir. Böylece 1893 tarihinde geçerli bir sebep göstermeksizin İngiliz askerinin sayısı artırılmış ve yine bu askerlerin masrafı için Mısır maliyesinden para talep edilmiştir. Bu tarihten önce yukarı da ifade ettiğimiz üzere işgal masrafı olarak yıllık akçenin miktarı 1892 senesinde seksen üç bin Mısır lirasına tekabül ettiği, ortada hiç bir gerçek sebep yokken asker sayısının artırılarak böylece 1893 tarihinde Lord Cromer'in işgal masrafı olarak elli bin lira almak niyetinde olduğu, Mısır Fevkalade Komiseri Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın göndermiş olduğu tahriratta belirtilmektedir (T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müd. Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Nu. 120, 2012: 483) Gazi Ahmet Muhtar Paşa, İngiltere'nin 1882 yılında Mısır'ı işgal etmesinin ardından ortaya çıkan meseleleri çözmek ve 24 Ekim 1885 tarihli Osmanlı-İngiliz Antlaşması'na göre İngiliz askerlerinin Mısır'ı boşaltmasının şartlarını hazırlamak amacıyla yapılacak görüşmelere katılmak üzere 1885'te Mısır Fevkalade Komiserliğine getirilmiştir. İstanbul Antlaşması olarak bilinen bu antlaşma ile İngiltere'nin işgalinin geçici olduğu kabul edilmiştir. Ancak İngiltere işgalin süresinin ne zaman sona ereceği konusunda bir açıklık getirmemiştir. 1 Ocak 1886'da İngiliz komiseri Sir Henry Drummond Wolf ile yapılan görüşmelerden bir sonuç alınamamıştır. Böylece Gazi Ahmet Muhtar Paşa İstanbul'a II. Meşrutiyet'in ilanı ile dönmüştür (Uçarol, 1996: 445-448). Zira İngiltere işgalin hemen ardından bölgeye yönelik iktisaden sömürme politikalarını başlatmıştır. Bir takım tasarruf tedbirleri almak yoluyla o güne kadar vergiden muaf bulunan emlaktan vergi almıştır. Böylece halkı ağır vergi yükünden kurtarmak yerine yeni vergilerin ihdasıyla gelir düzeyinde bir artış planlamıştır. Bu artış ancak İngiltere'nin faydasına bir artış olmuştur (BOA. Y.PRK. TKM. 6-12. 21 C 1300).

Mısır'ın gelirlerinin İngiliz kontrolüne tamamen geçtiği bu süreç, Mısır'da maliyeyi buhrandan kurtarmadığı gibi 1907 senesinin Mayıs ayında tekrar şiddetli bir mali buhran meydana gelmiştir. 1907 yılında bölgede savaş yahut bir doğal felaket bulunmadığı halde maliyede uğranılan zararın sebepleri çeşitlidir. Mısır'da daha önce sözünü ettiğimiz üzere böyle bir buhran tecrübesi olmasına rağmen herhangi bir tedbir alınmamış olması dikkat çekicidir. XIX. Yüzyılda Mısır'da yaşanan buhranın sebeplerini yenileşme, modernleşme çalışmalarına bağlamak mümkün olmakla birlikte XX. Yüzyılda bölgede iktisadi sıkıntıları gidermek iddiasında bulunan İngiltere hakimdi. 1876 senesinde Mısır'ın borçları 94 bin İngiliz lirasına yaklaşmışken 1908'de borçlar 95 bin İngiliz lirasına ulaşmıştır. Mısır Hükümeti'nin İngiltere'nin kontrolünde olduğu 1882'den 1909'a kadar milletten tahsil ettiği meblağın toplamı ise 350 milyon İngiliz lirasıdır (Subhi Naci, 1326: 318-323). İşgalin ardından uygulanan tedbirler ile böyle bir miktar toplanmış olmasına rağmen borcun miktarında bir azalma görülmemesi de XX. Yüzyılın başında görülen buhranın sebeplerini siyasi, sosyal açıdan da değerlendirmek

İngiliz İşgalinden Sonra Mısır'da Mali Buhran / Sevda Özkaya

zorunluğu doğurmaktadır. Osmanlı Devleti'nin yenileşme çalışmalarının da iktisadi hayatta ve maliyede buhran meydana getirdiğini söylemek mümkündür. Ancak bahsini ettiğimiz dönemlerde mali buhranların sadece bu sebebe dayandırılmasının doğru olmayacağı açıktır.

XIX. Yüzyılda pek çok ülkede, İngiltere, Fransa ve Amerika gibi, görülen mali sıkıntılar XX. Yüzyılın başlarında da devam etmiştir. Bunlar ticari, sinai yahut borsa buhranı şeklinde olmuştur. Ancak mali sıkıntılar hangi başlık altında olursa olsun bütün iktisadi hayatı etkisi altına almıştır. Mısır'da XX. Yüzyılın başlarında görülen mali buhran öncelikle "borsa buhranı" şeklinde başlamış ve ardından bütün ticaret, sanayi ve ziraat alanlarına da sıçramıştır (Ali Suad, 1324:249-268).

Mısır'da en önemli gelir kaynaklarından birisi pamuk üretimidir. Mehmet Ali Paşa döneminden itibaren en fazla önem verilen konulardan birisi pamuk üretimi, işlenmesi ve ticareti olmuştur. Ziraî üretimin en değerli unsurlarından biri olan pamuk üretiminde Mehmet Ali Paşa'nın gayretleri neticesinde ciddi bir artış yaşanmış, ancak daha sonra üreticinin ihtiyaçları ve istekleri karşılanmadığından üretim düşmüştür. 1828 tarihinde Mısır'da 30 adet pamuk eğirme fabrikası bulunmaktaydı (Rivlin, 1961:140). İsmail Paşa döneminde de pamuk ihracatına yine büyük önem verilmiştir. 1867 yılında 1,253,593 kantar pamuk ihraç edilmiş, 1874'de bu miktar 2,615,120 kantara yükselmiştir (Mısır Sâlnâmesi, 1871: 33-35). Bu tarihlerde bir kantar pamuğun fiyatının iki yüzle iki yüz elli kuruş arasında değiştiği ve toplam mahsûlün değerinin on ile on iki milyon lirayı bulduğu bilinmektedir. Ancak işgalin üzerinden geçen dört-beş sene zarfında pamuk mahsulü ortalama altı buçuk milyon kantara ulaşmıştır. Her bir kantarın fiyatı ise "...Amerikan pamuğu mahsûlünün iyi veya fena olmasına ve bir de borsanın derece-i mîl ve istidâdına göre üç yüz elli ile dört yüz guruş arasında tahavvül..." etmiştir (Ali Suad, 1324: 249-268). Pamuk üretiminde yıllık 25 milyon liradan fazla hatta otuz milyon lirayı bulan bir gelir elde edilirken buğday ve mısır üretiminden elde edilen gelirden de artışlar gözlenmiştir.

Ziraat ve buna bağlı ticarete görülen ilerleme 1890 ile 1900 yılları arasında devam etmiştir. Bu ilerlemede tıpkı Mehmet Ali Paşa ve İsmail Paşa dönemlerinde olduğu gibi sulama işlerine önem verilmesi ve kanalların açılması etkili olmuştur. Böylece ekilebilir arazi miktarının artmasıyla ziraata dayalı ekonomide iyileşme görülmüştür. Mısır'da Fransız etkisinden tamamen 1904 yılında yaptığı antlaşma sayesinde kurtulan İngiltere çok daha rahat hareket etme imkanına kavuşmuştur. Buna bağlı olarak duyûn sandığının tüm gelirlerini de kontrol altına almıştır. 1904 senesinin sonunda daha önceki senelere ait bütçelerin fazlalığından başka 14 milyon İngiliz lirasına sahiptir. Bu tedbir meblağı 1908 senesinde 16 milyon İngiliz lirasına ulaşmıştır. 1908 senesinin gelir fazlası ilave edildiğinde 27 milyon İngiliz lirası gibi bir meblağ ortaya çıkmıştır. Bilindiği üzere İngiltere Mısır'ı ele geçirmekle birlikte Sudan'ı da tamamen kontrol altına almak siyaseti gütmüştür bu sebeple sözünü ettiğimiz meblağın büyük bir kısmı Sudan işine sarf edilmiştir. Mısır'ın ihtiyaçları ve gelişmesi için ise hükümetin borç edinmesi yolunu tercih etmiştir. (Subhi Naci, 1326: 318-323). Böylece 1907 senesinde meydana gelen mali buhran halkı fakirliğe,

İngiliz İşgalinden Sonra Mısır'da Mali Buhran / Sevda Özkaya

borç batağına sürüklerken İngiltere kendi hakimiyet alanını genişletmek dışında bir öncelik benimsememiştir.

Bu dönemde önemli değişikliklerini gözlemlendiği alanlardan birisi de arazi kiralarda ve fiyatlarındaki artıştır. Arazi kiralari 1900 ile 1905 seneleri arasında yüzde yüz elliye kadar yükselmiştir. "... 1895 senesinde altmış liraya satılan bir feddan tarla 1899'da seksene 1905'de yüz kırka ve bir sene sonra iki yüz lira ile satıldı. Evvelce feddanı seksen liradan fêzâ sekiz bin lira kıymetinde yüz feddanlık bir çiftliğe ve îrâd olarak senevi beş yüz liraya mâlik olan bir adam birkaç sene sonra yirmi bin liralık bir servete ve bin beş yüz lira îrâd-ı senevîye kadar çıktı..." (Ali Suad, 1324: 249-268). Böylece Mısır'da toprak sahipleri kısa zamanda büyük bir servete sahip olmuşlardır. Servet sahiplerinin artmasının Mısır'ın sosyal ve iktisadi hayatında bir takım etkileri olmuştur. Bilhassa kentleşme ve kentlerde yabancı nüfusun artışı iktisadi büyüme ile açıklanabilir. XIX. Yüzyılda büyük bir kentleşme görülmezken yüzyılın sonunda yabancı nüfus artmış ve kırsal kesimden kentlere göçün yoğun olarak yaşandığı yerler Kahire ile İskenderiye'de olmuştur. Bu iki kent ticaretin ve sanayileşmenin yaşandığı yerlerdir. XX. Yüzyıla girerken Mısır'da yaşayan yabancıların sayısı 140 bini bulmuştur. Bu durum sosyal etkileşimi, kültürler arası alış veriş de canlandırmıştır. Yabancıların büyük bir kısmı Mısır'da yerleştikten sonra servetleri ile toprak satın almışlar daha da güçlenmişlerdir. Sadece toprak satın almakla kalmamış şirketlerin de büyük bir kısmına sahip olmuşlardır (Toledano, 1965: 252-256). Bu durum ise Mısır'da yabancı nüfuzun hakimiyetini yeni bir boyuta taşımıştır. Köylerden gelen yerli nüfus ise konaklar satın almışlardır. Yabancılarla kültür etkileşimi neticesinde lüks yaşam merakı artmış, mağazalar çoğalmış yani tüketim birden ve hızlı bir şekilde ülke ekonomisinde yerini almıştır. Böylece gösterişe harcanan para, tehlikenin ilk sinyallerinden biri olmuştur. Yukarıda sözünü ettiğimiz nüfus artışı 1800 ile 1917 yılları arasında şu şekilde seyretmiştir (Issawi, 1966: 373);

Yıl	Nüfus
1800	2,4-3 milyon
1836	3-3,5 milyon
1871	5.250.000
1882	6.804.000
1897	9.715.000
1907	11.287.000
1917	12.751.000

Kentlerde artan nüfus nedeniyle bu dönemler arasında ev kiralari da yüzde elli artmıştır. Bölgede bankalar, şirketler, borsa ajansları, büyük sermayelerle kurulmaya ve iş yapmaya başlamışlardır. Avrupa'nın büyük bankaları, bölgede büyük miktarda para pek çok kez tedavül ettiğinden Kahire ve İskenderiye'de yeni şubeler açmışlardır (Ali Suad, 1324:249-268). Mısır'da 1850'lerde başlayan

İngiliz İşgalinden Sonra Mısır'da Mali Buhran / Sevda Özkaya

bankacılık faaliyetleri asıl gelişmesini XIX. Yüzyılın sonlarında göstermeye devam etmiş ve XX. Yüzyılda bankaların sayısı giderek artmıştır. İlk olarak Sait Paşa döneminde 1855 yılında Mısır Bankası (Bank of Egypt Ltd.) bir milyon İngiliz lirası sermaye ile bir Rum tarafından kurulmuştur (Richmond, 1965: 72). 1877 yılında Mısır'da sekiz banka bulunmaktaydı. 1880'de ise iki yabancı ipotek bankası açılmıştır (Landes, 1958: 14). Ali Suad'ın 1324 tarihli Ulûm-ı İktisadiye mecmuasında çıkan yazısında verdiği bilgilere göre bu dönemde Mısır'da kurulan şirketler ve bankaların sermayeleri şöyledir; "... 1864'de bir buçuk milyon lira re'sü'l-mâl ile "Anglo Ejiptesyen Limited" nâmıyla bir banka daha teessüs etdi. Bunu müteakib 1865'de de "Kahire Anvim" su şirketi üç yüz kırk bin lira sermaye ile tesîs edildi. Bunlar pek ciddi, pek sağlam ve memlekete cidden lüzumlu şirketlerdi. Bundan sonra bazı ufak şirketler yapıldı. Fakat en mühim ve büyüklerinden olan "Bank El Akâri El Mısri =Credit Foncier Egyptien" ye gelinceye kadar aradan tamam on beş sene geçdi. Çünkü sekiz milyon lira sermayeyi hâiz olan bu banka 1880'de tesîs edimişdi. 1884'de üç,1885'de yalnız bir,1887'de üç şirket teşekkül etdi. Bunlardan sonra ancak 1892'de "Daire-i Seniyye" den ayrılarak şirket haline giren, Mısır-ı Aliyyâ'nın "Şirketü's-sükker ve't-tekrir el Mısri =Société générale des Sucreries et de la d'Egypte Raffinerie" gelir ki sermayesi bir milyon dört yüz bin lira idi. Bu şirket bilâhare "Say" nâmıyla Fransa'da mevcûd şeker fabrikaları şirketinin müdür-i umûmîsi "Kurvenye" nin borsada ki oyunlarıyla bir milyon zâyi ederek hâl-i iflasa düşmüşdü. Nihâyet 1894'de "Kok" idâresi ve 1895'de "Kahire El Ketrîk" türâmları teşekkül etdi. 1896'da altı aded zirai ve sinai ufak şirketler ve 1897'de yine o mikdar müessesât zuhûr etdi. Bu senenin en mühim ve şâyân-ı dikkat şirketi, bir milyon üç yüz bin lira re'sülmâl ile teşkil edilen "Zirai Delta Şimendüferleri Şirketi" dir ki birçok köylerin asl-ı hatt-ı umûmî ile kavuşmasına hizmet etmişdir. 1898'de hükümet tarafından bir şirkete satılan "Hidiviye Vapurları Şirketi" ile üç buçuk milyon sermayeyi hâvî teşkil olunan "Bankü'l-Ehli=National Bank" zikre şâyândır. Bundan sonra ki 1899 senesinde vücûda gelen şirketlerin adedi on sekize ve sermayelerin mecmû'u iki buçuk milyon liraya ve 1900 senesinininkiler ise adedce on ikiye ve sermayece bir buçuk milyon liradan ziyâdeye bâliğ oluyor. 1903'de tam yirmi iki şirket teşekkül etmiş ve mecmû' re'sülmâlları beş milyon sekiz yüz yetmiş bin liraya bâliğ olmuştur. (Bunların içinde en mühimi üç milyon yedi yüz elli bin lira ile teessüs eden "Ziraat Bankası"dır. 1904'de adedleri on sekiz ve mecmû' sermayeleri dört milyon, 1905'de ise aded-i şirkât yirmi sekiz ve mikdar-ı sermaye sekiz buçuk milyon lira, 1906'da şirketlerin adedi kırk yedi ve mecmû' sermayeleri sekiz buçuk milyondan biraz ziyâdedir... Buhrân-ı mâlînin vukû'undan beş ay evvel başlayan 1907 senesi ibtidâlarında teşekkül eden şirketlerin adedi elli beşe ve mecmû' re'sülmâlları on altı milyon liraya bâliğ olmuş idi. Bu şirketlerin kâffesinin mecmû' adedi 228 ve re'sülmâllarının mikdar-ı mecmû'u yetmiş milyon İngiliz lirasından ziyâdedir. Buna "Sudan-ı Mısri" deki arazi ve maden üzerine müessis otuz beş şirketin" üç milyon ve reb'" sermayeleri de ilave olunursa şirketlerin adedi "263"ve mecmû' re'sülmâlları "yetmiş üç buçuk milyon İngiliz lirasına bâliğ olur..."

İngiliz İşgalinden Sonra Mısır'da Mali Buhran / Sevda Özkaya

Görüldüğü üzere Mısır'da yaşanan iktisadi hareketlilik ve büyüme neticesinde bölgeye gelen yabancı sermaye sahipleri şirketler ve bankalar kurmuşlar, mağazalar açmışlardı. Bu durumu hatırdan tutmak Mısır'da XX. Yüzyılın başlarında yaşanan buhranı anlamak için önemlidir. Mısır'da değerli olan her şeyin sahibi yabancılardır. Arazi ve kira fiyatlarının artmasıyla zirai alanlar, büyük otellerin bahçeleri parçalanıp satılmaya başlanmış ve bu şekilde elde edilen kâr görünürde bir büyüme sağlamıştır. Bu tarz büyüme sadece zirai araziyle sınırlı kalmamıştır. Diğer alanlara da sıçramıştır. Bilhassa yabancıların tercih ettiği Kahire ve İskenderiye'de nehre bakan, demiryoluna yakın bahçeler satın alınıp arsa haline getirilmeye başlanmıştır. Bu işi yapan şirketler böylece kısa yoldan kolayca para kazanmaya devam etmişlerdir. Arsa fiyatları bir kaç ay içerisinde üç dört katına çıkmıştır. Çünkü arsa satımından kâr elde edildiğini gören sermaye sahipleri bir kaç ay içerisinde aldıkları arsayı bir başkasına satmışlardır. Bu arsalar işlenmemekte yahut değerlendirilmemektedir. Bu konuda Ali Suad'ın tespitleri önemlidir; "... Bu arsalar şirket tarafından taksit ile yani bedelleri senevi yüzde altı veya yedi faizli taksitlerle altı, sekiz veya on sene zarfında te diye olunmak üzere satıldığından bin lira ile on bin liralık arsa iştirâsı kolaydı. İlk elden alarak diğerine satanlar yalnız kârlarını ve birde asıl kıymetten verdikleri ilk taksit parasını alıp arsayı bir mukâvele ile diğerine terk ediyorlardı. Diğer taraftan şirket, muttasıl fiyatlarını yükseltir, her gün başka bir fiyat ister, borsada senedâtını terfi'a saâ eder, simsarlar bu husûsda kemâl-i belâgatla bin türlü delâil-i muknia serd ederek kâğıd iştirâsını herkesi teşvik ederlerdi. Halbuki arsaların mecmû'undan daha nisfi satılmamışdı. Bunlar daha istikbalin hükmüne marûzdu; satılanların ise onda veya beşde bir parası verilmişdi. Bâkisini te diye için satın alanın kudret-i mâliyesi hakikat-i halde kâfi değildi. Çünkü ileride biraz kâr bulduğu gibi elden çıkarmak fikriyle almışdı!. Şimdi şirket bir takım tehlikelere marûz bulunuyordu. Biri daha satılmamış arazinin kıymeti meçhûl ve istikbâle tâbi olması, diğeri taksitlerin tahsili güçleşebilmesi, üçüncüsünde bu satış ve tahsîlât meseleleri biraz tevakkuf edince senedâtının nüzüle gayet meyyâl bulunması idi. Daha fenası, bazı şirketlerde bu topdan aldıkları yerlerin tekmiil parasını ilk sahiblerine te diye etmemişlerdi. Taksitleri bi't-tahsîl ödeyecekler ve arada kârları dercîb edeceklerdi. İşte hisse senedâtı böyle esaslar üzerine fırlıyor; borsa bunlarla ale'd-devam milyon liralık işler çeviriyordu. Çünkü fırlamak yalnız arsalarla âid değildi, umûmî idi. Bankalar bu cereyanı usûlü dairesinde takib ediyorlar, muteber imzalara hemen ikrâzatda bulunarak muâmelâta... kusur etmiyorlardı. İtibâr-ı mâlî büyükdü, çünkü herkes kazanıyordu..." buradan anlamaktayız ki şirketler arsa alıp satmakla kâr elde etmekte, simsarlar arsaların çok kâr getirdiği yönünde söylemlerde bulunarak piyasayı canlı tutmaktaydılar. Arsayı alanlar da zaten bir an evvel fiyatını katlayarak satmayı hedeflemekteydiler. Böylece arsa fiyatları giderek yükselmekle birlikte herhangi bir üretim, gelişme kaydedilmemektedir. Bankalar ise arsa satın almak için borç almak isteyenleri geri çevirmemektedirler. Bankaların Mısır'da sayılarının bu yüzyılda giderek artmasının bir sebebi de borç almak isteyenlerin artmış olmasıdır. İşte bu arsa işinin giderek yükselmesi başta belirttiğimiz üzere Mısır'da meydana gelen mali buhranın bir borsa buhranı halinde ortaya çıkması sonucunu doğurmuştur. Gelir elde etmek, yüksek kâr elde etmek, servet sahibi olmak için çok büyük bir gayret göstermeye gerek olmadığı inancının yaygınlaştığını söyleyebiliriz.

İngiliz İşgalinden Sonra Mısır'da Mali Buhran / Sevda Özkaya

Mısır'ın iktisadi hayatının dayandığı en önemli unsur olan toprak hiç bir şekilde değerlendirilmeden sadece alınıp satılarak gelir elde etmek yolu benimsenmiştir. Az bir sermaye ile borsada yüksek kâr elde etmek olağan bir hale gelmiştir.

Bilindiği üzere büyük bir kısmı yabancı sermayesi ile kurulmuş olan bankalardan elde edilen hisse senetleri ile borsada kazanmaya çalışan memur, bankacı, esnaf bulunmaktaydı. Ancak bu gidişat içerisinde bir süre sonra herkes borç batağına saplanmıştır. Alınan senetlerin ve arsaların değerlenip değerlenmeyeceği konusunda şüpheler baş gösterince bankalar borç vermek konusunda daha tedbirli davranmaya başlamışlar, maliyenin bir buhrana sürüklendiği anlaşılmış, ülkenin gelir düzeyinin çok üstünde bir iktisadi hareketlilik yaşandığı ortaya çıkmıştır. Buraya kadar anlatılanlar göstermektedir ki Mısır'da XX. Yüzyılın başlarında görülen mali sıkıntının en önemli sebebi ülkenin gelir düzeyinin üstünde işlere girilmiş olmasıdır. Bu açıdan bakıldığında XIX. Yüzyılda yaşanan mali iflas ile benzerlik gösterdiği açıktır. Ancak İsmail Paşa'nın faaliyetleriyle birlikte anılan mali iflas, hükümetin harcamalarından kaynaklanırken XX. Yüzyılda İngiliz kontrolünde bulunan Mısır'da yabancı sermayenin, yabancı şirket ve bankaların iflasta çok büyük bir rolü olduğu görülecektir. Ülkenin kalkınması yahut modernleşmesi gibi bir kaygı olmaksızın sadece sıradan vatandaşın bile borçla senetler alması ve borsada para kazanmaya çalışması buhrana zemin hazırlamıştır. Çünkü bu tarz edinilen servetin temelleri sağlam değildir ve güven ortamını bir süre sonra ortadan kaldırmıştır. Kolayca ve herhangi bir üretime bağlı olmadan meydana gelen servet, daha fazlası için elden çıkarılmıştır. Yine bu tarz servet biriktirme anlayışı da yabancı nüfusun bölgede yoğun bir şekilde yaşamaya başlamasından sonra yerleşmiştir. Mısır halkı borsada para kazanmak konusunda herhangi bir tecrübe yahut eğitime dayalı olarak değil sadece hızla zengin olmak duygusuyla hareket etmiştir. Tüm bunlar 1907 senesi mayıs ayında meydana gelen mali buhranın sebepleridir. Borç karşılığı arazilerini rehin bırakmış, ziraî arazisini satmış ve borç batağında bulunan halk ile İngiltere'nin büyük vaatlerle girdiği bölgede sömürü düzeninin yarattığı ve giderek şiddetlenen buhranın seyri hakkında dönemin şahidi olan Ali Suad şöyle söylemektedir; *"...Mısır'ın "Kredi Fonsye" bankası Fransa'dan yedi milyon lira alarak arazi-i ziraiye rehinlerine mukabil verdiği halde memleketde yine bir fark ve tesîr görülememiştir. Zâyat hem pek büyük ve hem de ebediyen elden gitmiş nev'idendir. Gayet yüksek fiyatlara alınmış yerler, arsalar ve ... hesabsız hisse senedâtı bi't-tekrar eski halini değil hatta yalnız yarısını tazmîn edebilmek için belki on seneye ihtiyac vardır. Zirai arazinin iâde-i itibâr ve kıymet edeceği şübhesiz olmakla bu esâsa müstenid şirketlerin senedâtı daha evvel oynamağa başlamak sûretiyle bir ümîd necâh varsa da o da vaziyet-i umûmiyenin biraz temizlenmesine merbûttur. Bankalar ise Amerika'dakiler gibi memleketin ve ahâlinin malı olmadığından hiçbir himmet ve muâvenet göstermedikten mââda paralarının fazlasını Avrupa'ya yollamışlar ve bâkisini de saklamışlar...Ve her nev'i teshîlâtı sülb ederek külliyyetli müracahacıların zuhûruyla, yüzde kırk elli faizle ahâliye ikrâzâtda bulunmalarına yol açmışlardır. Bu cahil ve yeni memleket, esasen karışık ve milel-i muhtelif-i garbiyenin meydan-ı cidal hırsı olan gayet serbest kanunsuz bir borsa elinde bırakılmamalı idi..."* (Ali Suad, 1324:249-268).

İngiliz İşgalinden Sonra Mısır'da Mali Buhran / Sevda Özkaya

Buhran neticesinde genel bir sefalet baş göstermiştir. Tüccarlar kredi bulamamışlar, küçük esnaf iflas etmiş, işsizlik meydana gelmiştir. Ev kiralari düşmekle birlikte erzak fiyatları eski halinde kalmıştır. Fakirleşmeye başlayan Mısır'dan göç etmek isteyen insan sayısı artmıştır. Düzenli, kontrollü ve sağlam bir iktisadi temel üzerine oturmayan, pek çok işi krediyle halleder hale gelmiş olan Mısırlılar yabancı bankaların kölesi durumuna düşürülmüşlerdir. Yaptıkları düzenlemeler ile Mısır'da gelir düzeyini yükselttiğini iddia eden İngiltere, Mısır halkını bu batağa sürüklemekten çekinmemiştir.

Mısır'da her alanda kontrolü ele geçirmiş olan İngiltere'nin bölgedeki bu kötü gidişatı görmemesi ve istediği takdirde önüne geçememesi söz konusu değildir. Yerli halkı tam manasıyla köleleştirmiş, İngiliz işgaline karşı tepkisini sürdürecektir bir his bırakmayacak biçimde bankaları, şirketleri aracılığıyla sömürmüştür. Mısır hazinesinin İngilizlere tahsis edilmiş olması bunun en açık örneğidir. Buhranın etkileri henüz devam ederken Mısır'ın maliyesinin gelirlerini istediği gibi sarf etmiştir. 1907 senesinden itibaren maliyede, dört senelik 20 küsur milyon lirayı geçen gelir fazlası İngiltere Hükümeti'nin emriyle bir bankaya aktarılmıştır. Mısır'ın hisse senetleri İngiltere'nin kontrolünde olduğundan bu senetlerin kıymeti, İngiltere'nin arzusuna göre değer kazanmış yahut kaybetmiştir. Mısırlılar fakirlik içerisinde kalmaya devam ettikleri halde İngiltere, halkı refaha kavuşturacak herhangi bir iyileştirme yoluna gitmemiştir (BOA. A.MTZ. (05), 20-59, H. 27 1328).

Yine İngiltere'nin Mısır'ın faydasına bir iktisat politikası gütmeye başladığını ortaya koyan bir gelişme de Süveyş Kanalı'nın imtiyaz süresi ile ilgilidir. Süveyş Kanalı, inşası ve açılışı için yapılan masraflar Mısır'ı iflasa sürüklemiş olsa da Kanal'dan elde edilecek gelir ve Kızıl Deniz'i Akdeniz'e bağlayan stratejik konumu nedeniyle bölgeyi uluslararası rekabetin önemli bir sahası haline getirmiştir. Kanal'ın açıldığı ve Mısır maliyesinin iflasa sürüklendiği dönemden itibaren İngiltere, Kanal'ın etrafından toprak satın alarak yerleşmiştir. Bu bölgede ticari ve siyasi menfaatleri olanları iki kısımda değerlendirmek mümkündür. İlki Asya ve Hindistan'da müstemlekâti olup hem müstemlekelerine asker ve mühimmat sevki sağlamak durumunda olanlar, müstemleke tebaasına ticari emtia nakletmek için Kanal'dan ticaret ve savaş gemilerini geçirmek durumunda olanlardır. Bunlar İngiltere, Fransa, İspanya, Portekiz ve Felemenk devletleridir. İkinci gurup ise sadece Kızıl Deniz ve Akdeniz'de ticaret yapmak için ticaret gemilerini Kanal'dan geçirmeye mecbur olan Almanya, Avusturya ve İtalya gibi devletlerdir. Görüldüğü üzere Kanal sayesinde Mısır uluslararası trafik akışından gelir elde eden bir duruma gelmiştir. İflas ve işgal neticesinde Bu geliri kontrolünde bulunduran ve politikaları sayesinde Kanal'dan en fazla faydalanan devlet İngiltere olmuştur. İşgali takip eden yıllarda Kanal'dan elde edilen gelir 13 milyon 484 bin 300 Frank olarak kaydedilmiştir. Dolayısıyla sözünü ettiğimiz dönemde Kanal hususunda İngiltere'nin takip ettiği politika doğrudan iktisadi hayatla ilgilidir. Hatta İngiltere için Mısır meselesinin Süveyş Kanalı meselesi demek olduğu, bu sebeple Hindistan'ın başlıca yolu olan Kanal üzerindeki hakimiyeti başka hiç bir devlete kaptırmamak üzere hareket ettiği bir gerçektir (Özkaya, 2015: 84-87). 1910 bütçesinin tartışıldığı Meclis-i Şûra'da Abaza İsmail Paşa'nın sözleri de bu konuda

İngiliz İşgalinden Sonra Mısır'da Mali Buhran / Sevda Özkaya

İngiliz siyasetini gözler önüne sermektedir; "...Mâlümdur ki hükümetin paraya olan şiddet-i ihtiyâcı onu Süveyş Kanalı'nın imtiyaz müddetinin temdidini için bir takım teşebbüsâtta bulundurdu. Dört taksit ile şirketin te'diye edeceği yüz milyon frank meselesi Mâliye Müsteşarı'nın ağzından sudûr etdi. Bu husûsda bir çok muhâberat gizlice icrâ olundu. Mesele heman hitam pezir olacak iken ittifâkın mazmûnunu elde ederek neşr etdik. Millet meseleyi anlayınca gazaba geldi... İttifâk ârâ ile bu mesele red edildi. Bazıları Kanal'ın şirketi ecnebi olduğundan ve biz de ecnebilere nefret ettiğimizden dolayı meselenin red edildiğine zâhib olurlar. Mesele-i mezkûreden Mısır 130 milyon lira gayb edeceği düşünülürse bunun gayr-ı sahih olduğu anlaşılır. Bununla beraber cemiyet şirketle muhabere etmek fikrinden feragat etmemişdir. Mesele şerâit-i münâsibeyi hâiz olsaydı millet de kendinden müstehib meclis-i meb'usânı vasıtasıyla umûr-u mâliyede hakk-ı murâkabeye mâlik bulunsaydı ittifak bu hale istihâle etmezdi. Mısır imtiyaz hâli müddetinin nihayetlenmesiyle Kanal'ın hıfz ve sebâtı için az bir resm almak şartıyla Kanal'dan mürûru serbest kılmayı kabul eder. Avrupa Mısır'ı her türlü işgal ve ecnebi tehdidinden masûn bırakırsa ve İngilizlerin Nil vadisinden çekilmesini talep ederse Mısır cem edeceği bütün emvâli hakimiyet ve istiklal uğrunda sarf edecektir. Bu rey-i şahsidir. Bunu Kanal'ın serbestiyetiyle alâkadâr olanlara arz ettiğim gibi Mısır'ın hariti kendilerini alâkadâr eden vatandaşlarıma da arz ederim..." (Subhi Naci, 1326: 318-323).

Mısır'da işgalden sonra gerek Kanal'dan elde edilecek gelir, gerek Mısır ekonomisinin dayadığı zirai üretime önem verilmesi ve gerekse iktisadi büyümenin sağlam temellere oturtulması gibi bir hassasiyet, kontrolü elinde bulunduran İngiltere'nin iktisadi-siyasi politikaları arasında yer almamıştır. Mısır, 1876 senesinde karşı karşıya kaldığı mali buhran gibi buhranı da 1907 senesinde yaşamış ve bu buhranın etkileri uzun sürmüştür. İngiltere sadece bölgede siyasi-iktisadi hakimiyetini kalıcı hale getirmiş, Mısır'ın gelirlerini kendi menfaatin olacak şekilde kullanmıştır. İngiltere'nin etkisinden ve kontrolünden kurtulmak isteyen yerli yöneticiler, Mısır halkı sömürgeleştirilmeye karşı olsalar bile sürüklendikleri borç batağı sebebiyle haklarını temin edememişlerdir.

SONUÇ

XIX. yüzyılda Mısır'da hızla başlayan gelişmeler Osmanlı Devleti'nden bağımsız ve modern bir Mısır yaratma girişiminden kaynaklanmıştır. Bu gayeyi gerçekleştirmek için yapılan yol, kanal, telgraf hattı, sulama, fabrika açma, silahlanma, orduyu güçlendirme, ticareti canlandırma, üretimi artırma gibi çalışmalar büyük masraflar gerektirmiştir. Hidiv İsmail Paşa özellikle Süveyş Kanalı'nın yapımı ve açılması için ihtiyaç duyduğu parayı dış borç edinerek karşılamaya çalışmıştır. Bunun neticesinde faizlerini dahi ödeyemediği borçlar nedeniyle Kanal hisselerini satmış ancak yaptığı hiç bir girişim iflasın ve ardından işgalin önünü alamamıştır.

İngiltere'nin bölgede güvenliği sağlamak ve halkı refaha kavuşturmak iddialarıyla girdiği Mısır'dan elini çekmesi oldukça uzun zaman almıştır. Görünürde yapılan ıslahat çalışmaları siyasi ve idari alanda Mısır yönetiminin tamamen İngilizlerin kontrolüne geçmesine hizmet etmiş aynı zamanda halkın gelir düzeyini, üretimi, refahı sağlamaya yönelik aldığı iddia ettiği tedbirlere rağmen işgalden

İngiliz İşgalinden Sonra Mısır'da Mali Buhran / Sevda Özkaya

kısa bir zaman sonra yeniden bölgede mali buhran yaşanmış ve halk borç batağına saplanmıştır.

Öncelikle Mısır'ın bereketli toprakları yabancılar tarafından satın alınmış, arazi fiyatları birden yükselmiş, köyden kente göç ve bilhassa Kahire ve İskenderiye'ye yabancı nüfusun göçü önemli boyutlara ulaşmıştır. Avrupa yaşam biçimine özenen halkın tüketim alışkanlıkları değişmiş, lüks için harcanan para artmıştır. Hiç bir üretim gerçekleştirmeden sadece arazi alım satımıyla ve borsada hisse senetleri ile elde edilen servet nedeniyle temeli sağlam olmayan zenginlik dönemi kısa sürmüştür. Yabancılar ait olan şirket ve bankalar fahiş faizlerle halkı borçlandırmışlardır. İngiliz görevlilerin Mısır'da modern, güvenli ve refah düzeyi yüksek bir yapı meydana getirmek için gösterdikleri gayreti ve elde ettikleri sonuçları anlatan raporlar sadece İngiltere'nin bölgeyi iktisadi, siyasi ve sosyal alanda sömürgeleştirmek konusunda gösterdiği başarıyı ispat eder niteliktedir. Öyle ki işgal masraflarının Mısır hazinesine yüklenmesi, Mısır'da meydana gelen güvenlik sorunu ile işgalin yapılmasının zorunlu hale geldiği iddia edilerek tazminat alınması, işgalden sonra meydana gelen buhranın etkileri devam ederken asker sayısının artırılması ve Mısır hazinesine el konulması İngiltere'nin sömürge siyasetinin ve ekonomisinin bu siyasete dayandığının en açık örneklerinden birisidir.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

- BOA. HR. TO. 65-88. 25 1892. (Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Hariciye nezareti Tercüme Odası)
- BOA. İ. MTZ. 05, 21-940, 10 Ş. 1294. (Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İrade Eyâlet-i Mümtâze Mısır)
- BOA. Y.PRK. TKM. 6-12. 21 C. 1300. (Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Perakende Tahrirat-ı Ecnebiye ve Mâbeyn Mütercimliği)
- BOA. A. MTZ. (05), 20-59, H. 27 1328. (Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Sadâret – Mısır)

Tetkik Eserler

- Açba, S. (2004). *Osmanlı Devleti'nin Dış Borçlanması*, Ankara.
- Ali Suad. (1324). Mısır'da Buhran-ı Mâli, *Ulûm-ı İktisadiye ve İctimaiyye Mecmuası*, I/2, s. 249-268, İstanbul.
- Cuno, K. M. (1930). *The Pasha's Peasants Land, Society, and Economy in Lower Egypt 1740-1858*, Cambridge University Press.
- Fırat Üniversitesi, Ortadoğu Araştırmaları Merkezi Yayınları, No. 10, Tarih Şubesi Yayınları No. 9, (2005). *Mısır Sâlnâmesi 1871*, (Yay. Haz. Prof. Mustafa Öztürk, Arş. Gör. Sevda Özkaya) Elazığ.

İngiliz İşgalinden Sonra Mısır'da Mali Buhran / Sevda Özkaya

- Issawi, C. (1966). *The Economic History of The Middle East 1800-1914*, Chicago and London: The University of Chicago Press.
- Landers, D. S. (1958). *Bankers and Pashas International Finance and Economic Imperialism in Egypt*, London.
- Özkaya, S. (2015). Süveyş kanalı –XIX. Yüzyılda Doğu Akdeniz'de Bir Rekabet Unsuru- (Osmanlı Arşivi Belgelerine Göre), İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayıncılık.
- Öztürk, M. (2010). *Tarih Felsefesi*, Ankara: Akçağ Yayıncılık.
- Pamuk, Ş. (2005). *Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi 1500-1914*, İstanbul.
- Richmond, J. B. (1965). *Egypt 1798-1952 Her Advance Towards A Modern Identity*, Methuen.
- Rivlin, H. A. B. (1961). *The Agricultural Policy of Muhammad Ali in Egypt*, Massachusetts: Harvard University Press.
- Subhi Naci. (1326). Mısır'da Hâlet-i Mâliye, *Teârûf-i Müslimin*, I/20, s. 318-323, İstanbul.
- T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müd. Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı. (2012). *Osmanlı Belgelerinde Mısır*. İstanbul.
- Toledano, E. R. (1965). Social and Economic Change in The Long Nineteenth Century, *The Cambridge History of Egypt*, Vol. II, Edited by M.V.Dally, Cambridge University Press.
- Uçarol, R. (1989). *Gazi Ahmet Muhtar Paşa (1839-1919), Askeri ve Siyasi Hayatı*, İstanbul.